

Gemeente Den Haag

Haags Gemeentearchief

DE BUURT SPREEKT THE NEIGHBOURHOOD SPEAKS

Wandeling door 'de verdwenen Joodse buurt' in Den Haag
Walk through 'the vanished Jewish neighbourhood' in The Hague

1783 1931 184

Mobiele app

De wandeling met audiomateriaal op uw smartphone? Scan de QR-code en download de museum-app. Hier kunt u zich registreren en 'De Buurt spreekt' downloaden.

Volg het stappenplan:

- Zet je Wi-Fi aan
- Zet een QR-scanner in uw smartphone. Deze kunt u downloaden in de Appstore of Google Play
- Scan de QR-code
- Download de Museumapp
- Maak een account aan door uw te registreren
- Ga naar 'Tours'
- Ga naar 'In de buurt'
- Download 'De Buurt spreekt' van het Haags Gemeentearchief

2015 1840 1875
1980

8

8

De Buurt

Begrensd door Spui en Wagenstraat
waar tussen sjoel en Nieuwe Kerk
Spinoza's geest zich voelen laat,
Vindt men de Buurt, als een verlaten zerk.

Nooit echt het mooiste stuk Den Haag.
Al dwalend vormt het beeld zich vaag
dat zich als film aan mij ontrolt
en tot herinneringen stolt:

volk, paarden, wagens, kleine nering
met gotspe, mazzel, maar ook ontbering.
Ten leste onteerd, haar ziel gemold,
tot stille leegte uitgehold.

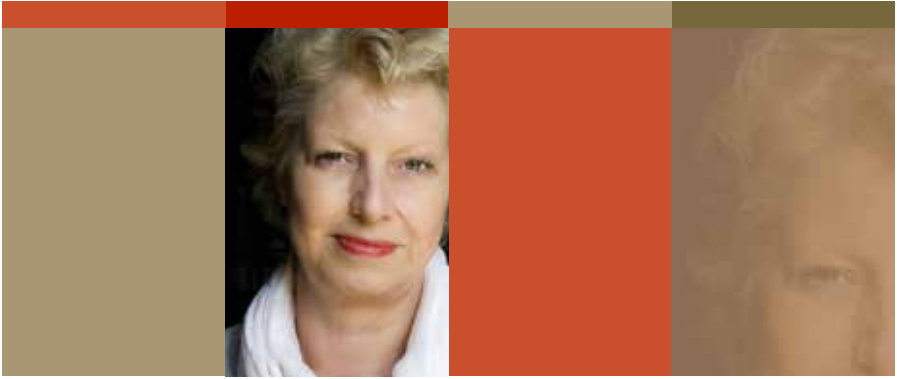
Ik wist dat het slechts een verkeersbord
was; toch schrok ik hevig toen ik las:
'Wie hier parkeert, wordt weggeslept'.

De synagoge is nu moskee.
Ik keek vandaag naar de tv
en las de kranten, en begreep 't.

Greetje van der Harst-de Leeuwe

2 juni 1996

De Buurt spreekt

‘De Buurt spreekt’ is een educatieve stadswandeling door de verdwenen Joodse buurt, voor jong en oud.

De Haagse binnenstad had in de periode vóór 1940 een levendige Joodse buurt. Vooral achter het Spui, maar ook daarbuiten. In ‘De Buurt’ waren tal van markten, winkels, synagogen, joodse scholen en een joods cultureel centrum te vinden.

Plekken van herinnering vertellen de geschiedenis van de 17.000 Joodse inwoners van Den Haag in die periode. In 2001 is er een rondwandeling gemaakt langs deze historische plekken. Die wandeling start in het

Marjolein de Jong, wethouder van Cultuur, Binnenstad en Internationaal en stadsdeelwethouder van Centrum.

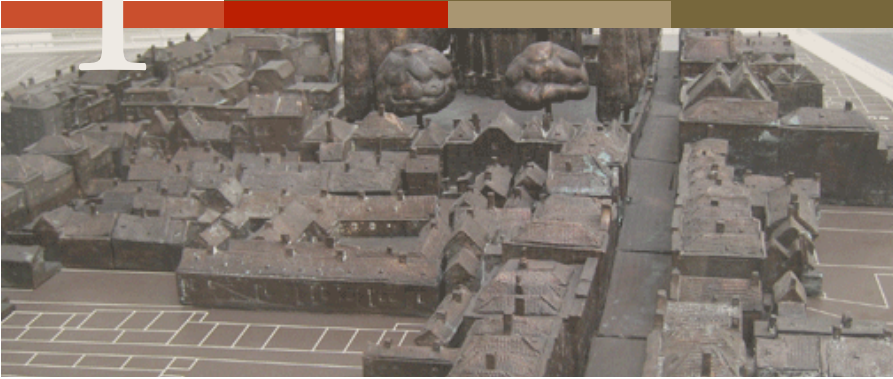
Stadhuis bij de bekende maquette van de verdwenen Joodse buurt. Dit jaar is die maquette in het stadhuis verplaatst naar een prominentere plek in het Atrium. Op initiatief van het Haags Gemeentearchief is daarom deze rondwandeling opnieuw gepubliceerd in deze brochure en in een mobiele app (scan de QR-code op de binnenkant van de omslag). Aan de hand van tal van foto's, audiomateriaal en de gebouwen zelf, wordt de bijzondere geschiedenis van de Haagse Joodse buurt verteld.

Jong, oud, Hagenaar en niet-Hagenaar, zal zich met deze wandeling kunnen

verdiepen in de geschiedenis van Joods Den Haag en de Joodse buurt in het bijzonder. Bij deze beveel ik 'De Buurt spreekt' van harte aan.

*Marjolein de Jong
wethouder van Cultuur, Binnenstad en
Internationaal en stadsdeelwethouder van
Centrum*

Den Haag, april 2013

Maquette 'de verdwenen Joodse buurt'.

De verdwenen Joodse buurt

Driehonderd jaar geleden vluchtten groepen joden uit Oost-Europa naar Nederland. Straatarme mensen die gingen wonen in de armste wijk van Den Haag, bij de oude haven. De huizen, vaak waren het krotten, waren gebouwd op drassige grond. De muren waren vochtig, de woningen verzakten. Regelmatig brak er cholera uit, een dodelijke ziekte. Op deze maquette zie je hoe 'De Buurt' er tweehonderd jaar geleden uitzag. De Joodse buurtbewoners leefden vooral van straathandel. Ze spraken Jiddisch, middeleeuws Duits gemengd met Hebreeuws, dat eeuwenlang

standhield onder de Joodse bevolking. In de loop der tijd verbeterde het lot van deze arme mensen langzaam. De inwoners richtten in 'De Buurt', zoals hun buurt genoemd werd, gebedshuizen, schooltjes en winkels in. Driehonderd jaar lang leefden deze joden in Den Haag in veiligheid. Tot de nazi's in 1940 Nederland binnenvielen en 14.000 van de 17.000 joodse inwoners van Den Haag deporteerden. De Buurt is veranderd. Er wonen nu andere mensen. De synagoge is moskee geworden. Maar wij brengen je terug naar 'de verdwenen Joodse Buurt'.

Start the tour in the atrium of the city hall, Spui 70, at the model: the vanished Jewish neighbourhood: de 'Buurt'.

1

Binnenplaats van een slop (omstreeks 1900).

5

The vanished Jewish neighbourhood

Three hundred years ago, groups of Jewish refugees from Eastern Europe fled to the Netherlands. With no possessions to their name, they went to live in the poorest area of The Hague, near the old harbour. Their houses, often shacks, were built on swampy land. The walls were damp and the houses were subsiding. There were regular outbreaks of cholera, a fatal disease. This model shows what the neighbourhood looked like 200 years ago. The Jewish residents lived mostly from peddling on the streets. They spoke Yiddish, a language that developed from medieval German with

Hebrew influences which has been spoken by Jews for centuries. As the years passed, things gradually got better for these poor people. They arranged little synagogues, schools and shops in the 'Buurt', which is what they called their district. For three hundred years, the Jews lived in safety in The Hague. That was until the Nazis occupied the Netherlands in 1940 and deported 14,000 of the 17,000 Jewish inhabitants of The Hague. The 'Buurt' has changed. Other people live here now. The synagogue has become a mosque. But we'll take you back to 'the vanished Jewish Buurt'.

8
0

2013 1875
1840 1980

Verlaat het stadhuis en steek het Spui recht over naar het hoekhuis op de Gedempte Gracht, huisnummer 683. Vroeger woonde hier Alexander Polak.

Hoek Spui, Gedempte Gracht 1966.

Woonhuis Alexander Polak

In de lente van 1656 zeilde een Pools schip de haven van Amsterdam binnen. Aan boord waren Joodse vluchtelingen op de vlucht voor oorlog en vervolgingen. De Amsterdamse Joden vingden hun Oost-Joodse geloofsgenoten op. Onder deze vluchtelingen is Züsskind Pos.

Pos vestigde zich in Den Haag in een woning aan de rand van De Buurt. Hij was arm, maar al spoedig was hij officieel Haags burger. Vanaf dat moment was zijn naam Alexander Polak. Als burger mocht hij lid worden van het winkeliersgilde. Slechts weinig joden kregen toegang tot de gilden.

De meesten waren gedwongen de kost op andere manieren te verdienen, zoals in de straathandel. Polak opende een winkel in katoen en zijde op het Spui. Polak's grote verdienste is dat hij een joodse begraafplaats stichtte. Voor de godsdienstbeoefening van joden zijn twee zaken belangrijk:

- dat zij koosjer kunnen eten en
- dat zij hun doden kunnen begraven in een graf dat nooit geruimd wordt.

Polak werd in 1697 begraven op zijn eigen begraafplaats aan de Scheveningseweg. Zijn graf kun je daar nog vinden.

Leave the city hall and cross Spui street straight across to the corner house at 683 Gedempte Gracht. This is where Alexander Polak lived.

Ganzenlachter (omstreeks 1925).

Home of Alexander Polak

In the spring of 1656, a Polish ship sailed into the harbour of Amsterdam. On board were Jewish refugees fleeing war and persecution. The Jews of Amsterdam looked after their fellow Eastern European Jews. One of these refugees was Züsskind Pos. Pos went to live in a house on the edge of the 'Buurt'. He was poor but after quickly becoming an official resident of The Hague, he was allowed to join the merchants' guild. Very few Jews were admitted to the guilds. Most of them were forced to earn their living in other ways, like peddling. Polak opened a shop selling cotton and

silk on the Spui Alexander Polak's greatest achievement was building a Jewish cemetery. Two things are very important to Jewish people:

- that they eat kosher food,
- that their dead are buried in a grave that is never moved.

Polak was buried in that same cemetery on Scheveningseweg in 1697. His grave is still there today.

Loop terug via het Spui langs de Nieuwe Kerk. Rechtsaf de St. Jacobstraat in tot de ingang van de parkeergarage. Hier stond vroeger Salomo's Tempel.

Oudemannen- en vrouwenhuis (1941).

Salomo's Tempel

De Poolse vluchteling Abraham Boas, handelaar in juwelen, kocht in 1696 een groot pand in de St. Jacobstraat. Het huis was zo groot dat Abraham een ruimte verhuurde als huissynagoge met de naam Salomo's Tempel. In 1722 kwam er een splinternieuwe synagoge aan de Voldersgracht. De familie Boas was daar niet echt blij mee. Ze raakten hun huurders kwijt. Zoon Tobias had echter een zeer groot gezin met vijftien kinderen en dan komt zo'n huis van pas! Tobias was een succesvol bankier. Als hij op reis ging, nam hij zijn eigen slachter mee! Zo kon hij ook onderweg koosjer eten, in overeenstemming met

de joodse spijswetten. Het huis bleef nog jaren in bezit van de familie. In 1839 schonk een achterkleinzoon van Tobias het pand ten slotte aan een stichting die er een bejaardenhuis vestigde. In 1841 woonden 35 bejaarde joodse mannen en vrouwen in het huis. Het was het eerste joodse bejaardente-huis in De Haag.

Walk via the Spui past the Nieuwe Kerk.
Turn right into St. Jacobstraat until the entrance to the
(parking) garage. This is where Solomon's Temple was.

3

Kleding van bestedelingen, Kleurenlitho's (1850).

9

Solomon's Temple

Another Polish refugee, a jewellery merchant called Abraham Boas, bought a large building on St Jacobstraat in 1696. The house was so big that Abraham rented out a space that was used as house synagogue. This became known as Solomon's Temple. In 1722, a brand new synagogue was built on Voldersgracht. The Boas family were not too pleased, as this meant that they lost their tenants. However, one of their sons, Tobias, was a successful banker and when he travelled, he even took along his own kosher butcher. In that way, he could also have kosher food on the road in order to keep the

Jewish dietary laws. The house was owned by the Boas family for years. In 1839, one of Tobias's great-grandsons donated it to the Jewish community who turned it into an old people's home. Thirty-five elderly Jewish men and woman lived there in 1841. This house was the first Jewish old people's home in The Hague.

1840
20

Sedertafel.

Matsefabriek

Joden eten matses tijdens Pesach, het feest dat herinnert aan de uittocht uit Egypte. Mozes leidde zijn volk uit de slavernij en bracht hen naar het beloofde land. In grote haast uit Egypte vertrokken, aten zij onderweg brood, waarvan het deeg geen tijd kreeg om te rijzen. Als Pesach wordt gevierd, is er geen kruimeltje gewoon brood te vinden in een Joods huis. Wel matses, plat brood dat niet gerezen is. Dit pand werd in 1912 ingericht als matsefabriek. De fabriek werkte alleen rond Pesach. De weken voor Pesach werd er hard gewerkt door de bakkers. Zij zorgden ervoor dat zo'n

tienduizenden Joodse inwoners van Den Haag matses konden kopen. Matses bakken was toen handwerk. Het moest snel gebeuren, want het deeg mocht niet rijzen. De bakkers rolden het deeg uit over een tafel met een stalen blad. De deegrol heeft korte pennetjes die gaatjes in het deeg prikken. Uit die gaatjes ontsnapt de stoom tijdens het bakken. Die gaatjes voorkomen dat het deeg gaat rijzen. Matses koop je nu gewoon bij de supermarkt. Ze heten nu tearackers.

Continue to the arch at number 10, on the right-hand side. The matzo factory used to be next door.

4

Matsebakkers (1916).

11

Matzo bakery

During Passover, the holiday that celebrates the Exodus from Egypt, Jews eat matzos and no bread. Moses led his people out of slavery and brought them to the Promised Land. They left in great haste, eating bread on the way that had not had time to rise. During Passover, you won't find a crumb of ordinary bread in a Jewish home, only unrisen matzos. In 1912, this building was turned into a matzo bakery. It was only used around Passover. The bakers worked really hard in the weeks before Passover, making sure that the thousands of Jews in The Hague could buy matzos.

Matzos were baked by hand and it had to be done quickly to ensure the dough did not rise. The bakers rolled the dough out on a table with a steel top. They put pins in the dough to make holes in it so that the steam could escape. These holes prevented the dough from rising during baking. Today you can buy matzos in supermarkets all year round. They are called tea crackers in Holland now.

1992

Loop verder tot de Wagenstraat. Steek over naar de moskee achter het hek bij huisnummer 103. Dit gebedshuis diende tot 1974 als de Grote Synagoge.

Grote Synagoge 1844.

Grote Synagoge

De Aksa Moskee was vroeger de Grote Synagoge, 130 jaar lang van 1844 tot 1974. Het joodse gebedshuis heeft een bewogen geschiedenis. Honderd jaar lang waren er diensten, werden er feesten gevierd, joodse huwelijken gesloten en lief en leed gedeeld. Het was wel een deftige synagoge, en niet iedereen uit de Buurt voelde zich er thuis. De synagoge is gebouwd in een Griekse, tempelachtige stijl. Er zijn twee woonhuisjes in de Wagenstraat afgebroken om de toegang vrij te maken tot de synagoge. De nazi's maakten in 1940 abrupt een eind aan de glorie van dit prachtige

gebouw uit 1844. Na de oorlog was de synagoge veel te ruim voor de uitgedunde Joodse gemeenschap. Nu hebben Turkse moslims er hun moskee.

Continue to Wagenstraat. Cross over to the mosque behind the gate at number 103. Until 1974, this was the Grote Synagoge (Grand Synagogue).

5

Interieur Grote Synagoge (1940).

13

Grand Synagogue

For 130 years, from 1844 to 1974, the Aksa Mosque used to be the Grand Synagogue. The synagogue has a turbulent history. For a hundred years, it hosted services, holiday celebrations and Jewish weddings, and it was a place to share good and bad times. It was an upper-class synagogue and not everybody from the neighbourhood felt at home there. The synagogue was built in Greek temple style. Two houses on Wagenstraat were demolished to make way for the entrance to the synagogue. In 1940, the Nazis brought an abrupt end to the glorious era of this wonderful 1844

building. After the war, the building was too big for the few Jews who were left in the community. Today, Turkish Moslems use it as a mosque.

1913 1870 1923 865

Vrouw in ritueel bad, kopergravure (1783).

Mikwe

Het huis, direct recht bij de ingang, was vroeger het 'mikwe': het ritueel bad. Bij veel synagogen is een mikwe. Zo'n bad wordt deels gevuld met levend water: in ons land is dat regenwater. Het mikwe wordt gebruikt door vrouwen na hun menstruatie.

Volgens de joodse voorschriften zijn vrouwen tijdens de menstruatie en zeven dagen daarna onrein.

Onrein betekent hier niet vies of vuil, maar de vrouw mag dan helemaal geen lichamelijk contact met haar man hebben. Zeven dagen na haar menstruatie baadt de joodse vrouw in het mikwe. Zij dompelt zichzelf

volledig onder in het water. Na dit bad wordt zij weer als rein gezien en kan zij weer vrijen met haar man. Zeker voor de huwelijksdag gaat de bruid naar het mikwe. Nu denk je misschien dat seks in het jodendom allerlei beperkingen heeft. Het tegendeel is waar, seks in het huwelijk is voor joden een heilige plicht, waar je ook plezier aan kunt beleven.

The house on the right next to the gate at number 101 was the mikva, the ritual bath.

6

Straatritueel Voldersgracht (1903).

15

Mikva

The house on the right of the entrance used to be the mikva, the ritual bath. Many synagogues have a mikva. This type of bath is partially filled with 'living water'. In this country, that means natural rainwater. The mikva is used by women after they menstruate. According to Jewish law, women are regarded as impure during their periods and for seven days afterwards. Impure does not mean dirty or unsanitary, but she and her husband may not have any physical contact. After immersing herself in the water, she may again have relations with her husband. Many brides still

visit a mikva before their wedding. You might think that in Judaism many restrictions apply to sex. The opposite is actually true. For Jews, sex in marriage is a sacred obligation and one which may be enjoyed.

3

0 10 15 16 2

Sjofarblazer (1912).

Oost-Joodse sjoel

In de twintigste eeuw kwamen opnieuw joodse vluchtelingen naar Nederland.

Oost-Joden werden zij genoemd, omdat ze uit Polen en Rusland komen.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog vestigde zich een groepje vluchtelingen op Scheveningen.

Na de Eerste Wereldoorlog kwamen Oost-Joodse vluchtelingen ook naar de Buurt. Al deze kleine groepen leefden volgens de joodse regels. Maar zij hadden ook hun eigen gewoontes, spraken hun eigen taal of dialect en hadden hun eigen groepsbanden.

De synagogen in Den Haag vonden zij te deftig, te Hollands en te groot.

Ze moeten zich er als een kat in vreemd pakhuis hebben gevoeld. Daarom stichtten zij hun eigen sjoeltjes, als gebedsruimte en schooltje. Het woord sjoel is afleid van het Duitse woord Schule, dat 'school' betekent. Hier op de Stille Veerkade 16 kwam in 1936 een Oost-Joodse gebedsruimte met een thora-schooltje. 'Tiferes Jisroëll' heette het. Het was aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog. Dit pand kreeg toen opnieuw een zeer joodse bestemming al was het van zeer korte duur. Het werd na de oorlog tot 1965 weer in gebruik genomen als sjoeltje.

Go back along Wagenstraat until you reach Stille Veerkade. Cross the street and go to number 16. This house was where the Eastern European shul was located.

7

Chanockia (1753).

17

Eastern European shul

In the twentieth century, more Jewish refugees came to the Netherlands. They were called Eastern Jews because they came from Poland and Russia. During the First World War, a small group of refugees established themselves in Scheveningen. After the war too, more Jews from Eastern Europe came to the 'Buurt'. These small groups lived according to Jewish law. However, each had its own customs, spoke its own language or dialect and had its own connections. To them, the synagogues in The Hague were too fancy, too Dutch and too big. They probably did not feel at all at

home there. That's why they set up their own shuls for services and as schools. The word shul comes from the German word Schule, meaning 'school'. Here, on Stille Veerkade 16, an Eastern European shul with a Torah study school was started in 1936. It was called 'Tiferes Jisroëll'. This was just before the Second World War. Even though it did not last long, this building again had a very Jewish function. From just after the war until 1965, it was once again used as a shul.

1800 1900 2005

Straatafereel Gedempte Gracht (1915).

Weeshuis Stille Veerkade

Tsedaka! Een daadkrachtig woord. Tsedaka betekent dat de sterken opkomen voor de zwakken. Dat is een joodse plicht. Of je het goed vindt of niet: je zorgt voor een ander. Daar zeur je niet over. Goede daden daar komt het op aan. Tsedaka betekent meestal dat je geld schenkt, maar er zijn natuurlijk ook mensen die andere daden stellen. Rabbijn Berenstein was iemand die zonder aarzelen voor iemand opkwam. Een daadkrachtig en rechtvaardig man. Voor de jeugd in de Buurt stichtte hij dit weeshuis. Van 1850 tot 1871 verzorgde het echtpaar Oppenheim elf joodse

weeskinderen in dit huis: zes jongens en vijf meisjes. Daarbij waren David en Salomon Huisman, die binnen één maand hun ouders en zusje hadden verloren aan de cholera. Vies, stilstaand water veroorzaakt deze dodelijk ziekte. Dertig jaar heeft dit weeshuis dienst gedaan. Het was daarna helaas te klein geworden. De kinderen verhuisden naar de Raamstraat, waar plaats was voor dertig joodse kinderen.

Keep walking to number 20.
This house was once the first jewish orphanage.

8

19

Orphanage, Stille Veerkade

Tsdaka: a decisive word meaning justice, communal responsibility. Jews have a duty: whether you like it or not, you take care of others. And you don't complain. This is correct behaviour. Usually this means that you give money, but there are naturally people who act differently. Rabbi Berenstein was someone who helped others without hesitation. He was an energetic man. The rabbi started this orphanage for children in the 'Buurt'. From 1850-1871, eleven Jewish orphans, six boys and five girls, were looked after in this house by Mr and Mrs Oppenheim. Among the children

were David and Salomon Huisman, whose parents and sister had died of cholera within one month of each other.

Dirty, stagnant water is the cause of this deadly disease. For thirty years, this orphanage took care of children before it unfortunately became too small. The orphanage moved to Raamstraat, where it could accommodate thirty children.

7

0

6

Loop verder naar huisnummer 24. Hier woonde 'Rebbe Beer', opperrabbijn Berenstein van Den Haag.

Opperrabbijn B.S. Berenstein.

Woonhuis opperrabbijn Berenstein

Rebbe Beer hield van de Buurt en de Buurt hield van hem. Eigenlijk moest je officieel zeggen rabbijn Berisch Samuel Berenstein. Maar de buurtbewoners noemden hem goedmoedig Rebbe Beer. Rebbe is Jiddisch: middeleeuws Duits vermengd met Hebreeuwse woorden. Het was de taal van de Buurt. Rebbe Beer was godsdienstig leider van de joodse gemeente. Een rabbijn geeft uitleg over de thora in de synagoge en is aanwezig bij de belangrijke momenten in het joodse leven. Rebbe Beer was opperrabbijn van Den Haag. Maar hij woonde niet zoals veel andere rabbijnen in een

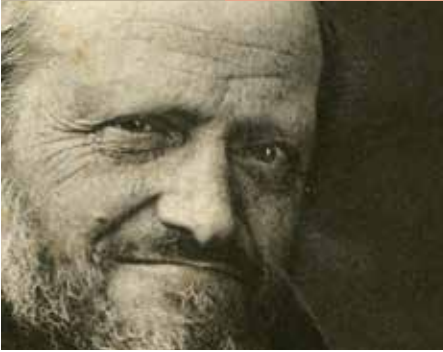
deftig huis, maar in dit gewone huis midden in de Buurt. Hij was betrokken bij zijn mensen, 45 jaar lang, van 1848 tot 1893.

Rebbe Beer was iemand die snel en behoorlijk boos kon worden. Maar hij was oprecht en stond altijd klaar voor zijn mensen en vooral voor de kinderen die zijn hulp nodig hadden.

Carry on until number 24. This was where 'Reb Beer', chief rabbi Berenstein of The Hague lived.

9

21

Home of Chief Rabbi Berenstein

Reb Beer loved the 'Buurt' and the 'Buurt' loved him. Officially, you should say Rabbi Berisch Samuel Berenstein, but everyone in the neighbourhood referred to him affectionately as Reb Beer. Reb is a Yiddish (medieval German with Hebrew) word for Rabbi. It was the language of the 'Buurt' and Reb Beer was the religious leader of the neighbourhood. A rabbi explains the Torah in synagogue and is present at important moments in Jewish life. Reb Beer was Chief Rabbi, but unlike many other rabbis he did not live in a big fancy house, but in this ordinary one

in the middle of the 'Buurt'. He was dedicated to his people for 45 years, from 1848 to 1893. Reb Beer could have a bad temper but he was fair and always there for people, especially the children, who needed his help.

1991000

Ga verder tot de Paviljoensgracht. Ga naar rechts en vervolgens weer rechts, de Nieuwe Molstraat in. Op huisnummer 15a t/m 21p stond de buurtsjoel.

Administratiegebouw met sjoel (1930).

Buurtsjoel

De Grote Synagoge was ondanks zijn naam al snel te klein voor de groeiende joodse gemeenschap. Bovendien vonden veel echte buurtbewoners de Grote Synagoge veel te chic. Zij voelden zich veel meer thuis in een kleine sjoel. Een sjoel waar je je niet deftig hoeft aan te kleden. Zo'n sjoel kwam er in de Nieuwe Molstraat. Er is wel lang over vergaderd. Want eerst moest er in de Grote Synagoge een nieuwe galerij voor het zangkoor gebouwd worden. Daarmee werd de Grote Synagoge alleen maar nog deftiger. De arme mensen uit de Buurt konden daar niet eens een zitplaats

betalen! Maar er moest in 1925 ook een nieuw administratiegebouw komen voor de joodse gemeenschap. Daar was uiteindelijk ook plaats voor een kleine sjoel, dit was de Tweede Synagoge in de Nieuwe Molstraat. De Buurt had weer zijn eigen gezellige sjoel! Een sjoel waar je zo in en uit kon lopen zonder je eerst in je beste kleren te steken. In 1938 werd deze synagoge een jeugdsjoel. Veel joodse kinderen hebben elkaar daar ontmoet.

Continue to Paviljoensgracht.
Turn right and right again into Nieuwe Molstraat.
Number 15a to 21p was the site of the 'second shul'.

10

Thorarol met aanwijstokje.

23

Neighbourhood shul

Despite its name, the 'Grand Synagogue' became too small for the growing Jewish community. Moreover, many of the real 'Buurt' people thought it was much too showy for them. They felt more at home in a little shul where you didn't have to get all dressed up to go there. They created that sort of shul on Nieuwe Molstraat. There were many meetings about it, because they first had to build a new balcony for the choir to use in the 'Grand Synagogue', which made it even more ornate. The poor people from the 'Buurt' couldn't even afford to pay for their own seats. But in 1925, a new

administrative building for the Jewish community had to be built. Finally a place was also found for a little shul, the Second Synagogue, on the Nieuwe Molstraat. The 'Buurt' now had its own cosy shul! It was a shul that you could go to without first putting on your best clothes. In 1938, it became a shul for the youth of the neighbourhood. Many Jewish young people met each other there.

1913 1870 1923 865

Paviljoensgracht (1979).

Plaquette Paviljoensgracht

Als je de plaquette gelezen hebt, weet je dat vanaf deze plaats in de Tweede Wereldoorlog de Haagse Joden zijn weggevoerd door de nazi's. Van 1913 tot 1943 was hier het 'Joodsch Tehuis'. Dat was een soort naschoolse opvang voor de joodse kinderen uit de Buurt. Dat ging vroeger heel anders dan nu. De kinderen leerden er allerlei 'nuttige' dingen, zoals boekhouden en borduren. Daar hoef je tegenwoordig natuurlijk niet meer mee aan te komen. Maar de sfeer was er toch altijd gezellig. Eigenlijk wilde men de kinderen, vooral de meisjes, van de straat houden, want op straat kwam niets goeds van je

terecht. In de Tweede Wereldoorlog verzamelden de nazi's de Joodse bewoners van Den Haag eerst hier in het voormalige Joodsch Tehuis. Lopend of met tram 13 vertrokken zij vervolgens naar station Holland Spoor. Met de trein ging het naar Westerbork in Drenthe. Elke dinsdag vertrok van Westerbork een volgepakte trein naar de vernietigingskampen. Daar werden de 14.000 Joodse Hagenaars vermoord. 14.000 moorden!

Go back and cross to 31 Paviljoensgracht.
This was the 'Joodsch Tehuis'.
There is a plaque on the wall.

11

Meisjesgroep in Joodsch Tehuis (1931).

25

Plaque Paviljoensgracht

Once you've read this plaque, you'll know that it was from this point that most of the Jews from The Hague in the second Worldwar were taken away by the Nazis. From 1913 to 1943, the 'Joodsch Tehuis' was located here. This was the venue for a sort of after-school programme for the Jewish children from the 'Buurt'. In those days, that was very different than it is now. The children learned all kinds of 'useful' things, such as bookkeeping or embroidery. Nowadays, no one would be interested in such a programme, but there was always a nice atmosphere. In fact the grownups wanted to keep

the children, especially the girls, off the streets. They felt that children would only turn out bad if allowed on the streets. During the Second World War, the Nazis gathered the Jews from The Hague here in the former 'Joodsch Tehuis'. Then, either on foot or by tram 13, they went to the 'Holland Spoor' railway station. The train transported them to the transit camp 'Westerbork' in Drenthe. Every Tuesday, a packed train left Westerbork to the death camps. There the 14,000 Jews from The Hague were murdered. 14,000 murders!

Poppen met joodse weeshuiskleding.

Weeshuis Raamstraat

Achter deze prachtige gevel bevond zich ooit een Joods weeshuis. Het weeshuis werd geopend in 1880 en was tot 1931 in gebruik. Er was plaats voor dertig weeskinderen. Zij werden er streng opgevoed en moest speciale kleding dragen. Zo zag iedereen op straat, dat je een wees was. Dat was natuurlijk pijnlijk voor de kinderen. 'Ach, een weeskind', hebben voorbijgangers vast gedacht. De kans dat één van je ouders of zelfs allebei je ouders al vroeg in je leven overleden, was in de negentiende eeuw veel groter dan nu. Veel ziektes die we nu kunnen genezen, waren toen dodelijk.

De hygiëne in de Buurt was zo slecht, dat er ziektes als cholera uitbraken. Toiletten waren er niet. De beerputten loosden direct op de gracht. Er hing vaak een ondraaglijke stank. In 1888 werd een kanaal naar zee gemaakt om het vuile water te lozen. Pas in die tijd legde de gemeente riolering aan.

Continue to Herderstraat. Cross over to Gedempte Burgwal and take the first left (on Raamstraat) and go to number 45. This was an orphanage.

12

27

Orphanage on Raamstraat

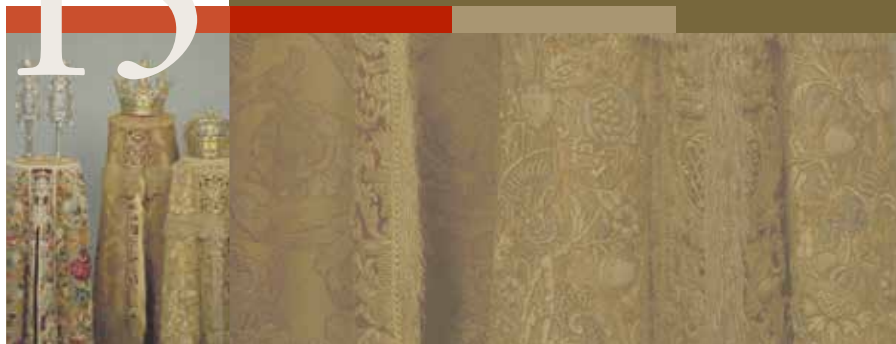
Behind this lovely façade, there was once a Jewish orphanage. It was opened in 1880 and used until 1931. Thirty orphans lived there. They were given a very strict upbringing and had to wear special clothes. Wherever you went, everyone knew you were an orphan.

That was obviously embarrassing for the children. Passers-by would have thought: 'How sad, an orphan'. In the nineteenth century, there was a far greater chance that you would lose one, or both, of your parents than there is now. Many of the diseases that we can now cure were fatal then. In the

'Buurt', hygiene was so bad that epidemics like cholera broke out. There were no toilets.

Cesspits emptied directly into the canals. There was often a horrible stench in the air. In 1888, a canal was dug to empty the filthy water into the sea. It was only then that the city installed sewers.

19
20
10
10
20

Thorarol-mantels (omstreeks 1675-1727), Thorarol-kronen (1775) en siertorens (omstreeks 1700).

Sjoel Voldersgracht

De eerste joden die zich in de stad vestigden, kwamen thuis in groepjes bijeen voor gebed en onderwijs. Zo was er ooit een huissjoel in een herberg aan de Bierkade. De eigenaar gaf er godsdienstles. Hoogduitse Joden noemen een synagoge een sjoel; het is vooral een plaats om te leren. Via een poortje kwam je bij de synagoge van de Voldersgracht, die achter de huizen stond. Het was een 'schuilsjoel', want vroeger mocht je een synagoge niet zien in de straat. De sjoel is gebouwd in 1723 en heeft hier tot 1844 gestaan. Het was een echte sjoel en je kon er gemakkelijk even binnenlopen. Hij stond midden in de Buurt. Deze sjoel heeft ruim honderd jaar dienst

gedaan als gebedshuis. De gemeente Den Haag kocht de grond met de voorwaarde dat de plaats van de Heilige Arke nooit bebouwd mocht worden. Er mocht wel overheen gebouwd worden. Om de hoek van de Gedempte Gracht staat in de kelder van de Spuimarkt een gedenksteen op de plaats van de voormalige synagoge. Op de muur, even voorbij Gedempte Gracht, zie je een groot beeldhouwwerk. "Gedenk wat Amalek u gedaan heeft... vergeet het niet". Volgens de Joodse traditie staat Amelek symbool voor de vijand van het Joodse volk. Het is een gedenksteen voor de omgekomen Joodse inwoners van Den Haag in de Tweede Wereldoorlog.

Go back to the Gedempte Burgwal. Walk past number 80 until the plaque with the star of David. Behind here was the hidden shul on Voldersgracht.

13

29

Voldersgracht shul

The first Jews who settled in the city met in small groups for prayer and education. There was once a house shul in an inn on the Bierkade, where the owner gave religious classes. High German Jews call a synagogue a shul, as it is mainly a place to learn. A gateway gave access to the synagogue on Voldersgracht, which was located behind some houses. It was a 'hidden shul', because in the past you weren't allowed to see a synagogue in the street. The shul was built in 1723 and remained here until 1844. It was a real shul and anyone could walk in. It was located in the middle of the Buurt. This shul served as a prayer house for over a hundred years.

The municipality of The Hague bought the land on condition that that site of the Holy Ark was never built on. Buildings were allowed to be built around it, however. Around the corner at the Gedempte Wal in the basement of the Spuimarkt is a memorial stone marking the site of the former synagogue. On the wall, past Gedempte Gracht 80, you can see a large sculpture. "Remember what Amalek did to you... do not forget". According to Jewish tradition, Amalek symbolises the enemy of the Jewish people. It is a memorial to all the Jewish residents of The Hague who died in the Second World War.

1940 16 2

Openbare school A (1956).

School A & Joods kindermonument

Het plein waar de bomen staan, was vroeger een schoolplein. Er waren drie openbare scholen rond dit plein die de grappige namen A, B, en C school droegen. School A in de Bezemstraat was een school voor openbaar lager onderwijs met uitsluitend joodse kinderen. Zij leerden er niet alleen wiskunde en al die andere vakken, waarvoor je naar school gaat. De leerlingen kregen ook les over het jodendom.

In de Tweede Wereldoorlog mochten de joodse kinderen uit Den Haag van de nazi's niet meer naar hun eigen lagere school, basisschool zeggen wij nu. Zij moesten tot 1943 allemaal naar de school in de Bezemstraat. Op het plein staan twee monumenten. Zij herdenken dat in de Tweede Wereldoorlog ongeveer

2000 joodse kinderen uit Den Haag door de nazi's zijn vermoord. Midden op het plein staat het Joods Kindermonument. Dit is een monument en een speeltoestel tegelijk. Het moeten stoelen voorstellen, die niet meer worden gebruikt, omdat de Joodse kinderen er niet meer zijn. Alle stoelen hebben een andere hoogte. Het idee van de ontwerpers is, dat je via de stoelentrap omhoog klimt richting de hemel, waar de Joodse kinderen nu zijn. Op de stoelen zijn voornamen geschreven van 400 omgekomen kinderen met daarachter hun leeftijden. Op het plein tegen de oude muur van de Nieuwe Kerk is ook de bronzen plaquette: 'Rachel weent over haar kinderen'. Rachel staat voor alle joodse moeders die terugverlangen naar hun gestorven kinderen.

Go back a bit and turn left into Bezemstraat until the church wall on the left. On the other side, there used to be a school with a playground.

14

Klassenfoto 1942.

31

School A & Jewish Children's Monument

The square with the trees used to be a school playground. There were three state schools around this square which were unusually known as A, B, and C school. School A in Bezemstraat was a primary school for Jewish children. Here they didn't just learn maths and all those other subjects you learn at school. The children were also taught about Judaism.

During the Second World War, the Nazis did not allow Jewish children from The Hague to attend their own primary schools. Until 1943, they all had to go to the school in Bezemstraat. There are two monuments on the square, commemorating the fact that around 2,000 Jewish children from The Hague were killed by the Nazis in

the Second World War. In the middle of the square is the Jewish Children's Monument. This is both a monument and a children's play apparatus.

They are intended to portray chairs which are not used anymore because the Jewish children are no longer there. All the chairs are a different height. The idea of the designers is that you can climb the chair steps up towards heaven where the Jewish children are now. The first names of 400 murdered children and their age are written on the chairs.

On the square near the old wall of the Nieuwe Kerk, there is also a bronze plaque: 'Rachel weeps for her children'. Rachel represents all the Jewish mothers mourning their dead children.

98

50

2013 1840 1980 1875

Colofon

Dit is een uitgave van

Gemeente Den Haag
Haags Gemeentearchief
april 2013

Tekstschrijver

Max Dohle

Engelse vertaling

Mw. Meredith Pekerov

Samenstelling en eindredactie

Anjo Arlman-Rupp

Resonansgroep

Ir. H.F. Ambachtshoor
Dhr. A.E.H.L. Burgers v.d. Bogaert
Ir. I.B. Van Creveld
Dhr. J. De Leeuwe
Dhr. H. Mellema
Mw. M.J. Verheij-Knoester
Mw. drs. J.F.M. Wentholt

Fotoverantwoording

Collectie Joods Historisch Museum
pagina 7, 10, 14, 15, 16, 17, 18, 23, 25, 28, 29
Collectie Haags Gemeentearchief
pagina 5, 6, 9, 12, 13, 15, 18, 19, 20, 21, 22,
24, 26, 27, 30, 31
W.J. v.d. Pool, pagina 8
Nationaal Archief/Spaarnestad Photo
pagina 11

Plaquettes

Guisse Natuursteen bv

Productie

Intern Dienstencentrum

Oplage

1000 exemplaren

Audio

Studio Bob Kommer Soundstudio's bv
Castingbureau Wim Serlie
Regisseur Wim van Rooij
Stemmen Audiotour Anjo Arlman,
Kees Collen, Francine Dreesen,
Jeroen de Graaf, J. de Leeuwe,
Camilla Meurer, Jan Nonhof,
Wim van Rooij, Joni Serlie

Informatie/bestellingen

Haags Gemeentearchief
Spui 70
2511 BT Den Haag
(070) 353 70 42
postbus.hga@denhaag.nl

- 1 Maquette 'de verdwenen Joodse buurt'
- 2 Woonhuis Alexander Polak
- 3 Salomo's Tempel
- 4 Matsefabriek
- 5 Grote Synagoge
- 6 Mikwe
- 7 Oost-Joodse sjoel
- 8 Weeshuis Stille Veerkade
- 9 Woonhuis opperrabbijn Berenstein
- 10 Buurtsjoel
- 11 Plaquette Paviljoensgracht
- 12 Weeshuis Raamstraat
- 13 Sjoel Voldersgracht en Davidster
- 14 School A Joods Kindermonument

START

Contactgegevens

Adres

Spui 70

2511 BT Den Haag

Telefoon (070) 353 70 42 / 70 13

E-mail postbus.hga@denhaag.nl

Internet www.gemeentearchief.denhaag.nl

Openingstijden

Studiezaal voor historisch en familieonderzoek
op basis van verfilmd materiaal:

maandag tot en met vrijdag 9.00 - 16.00 uur

Studiezaal voor raadpleging originelen:

dinsdag tot en met donderdag 9.00 - 16.00 uur

Prijs

€ 1,00

ISBN: 978-90-74627-00-9

1942 12 f

1800